

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ

Email-id - Mk3239271@gmail.com

ਅਬਸਟ੍ਰੈਕਟ :- ਇਸ ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਿੜ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਵਰਗ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮੁੜ ਅਗਰਸਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਵਿਭਿੰਨ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੱਲ ਉਲਾਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੀ-ਵਰਡ :- ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ, ਅਸਤਿਤਵ, ਸਿੱਖਿਆ, ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਰਜਿਸਟਰ, ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ।

1.0 ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

‘ਸਬਾਲਟਰਨ’ (Subaltern) ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਦ ਹੈ। ਸਬਾਲਟਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਦ ‘ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ’ ਹੈ। ਸਬਾਲਟਰਨ (Subaltern) ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵਰਗ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵਰਗ ਸਮਾਜਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਸਤਿਤਵੀ ਹੋਂਦ ਤਹਿਤ ਵਿਚਰਨ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਮੁਖਧਾਰਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰੱਖ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਬਾਲਟਰਨ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਟਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਐਨਤੋਨਿਯੋ ਗ੍ਰਾਮਸੀ ਨੇ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਰਾਬਰਟ ਯੁੰਗ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ‘ਤੇ ਧੱਕੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚਰੱਖਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਆਰੰਭਿਆ। ਸਬਾਲਟਰਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‘ਰਣਜੀਤ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਬਾਲਟਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉਸਾਰਦਿਆਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗ਼ੈਰ ਇਲੀਟ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੰਗਾਲ ਕਿਰਸਾਨੀ ਤੇ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।’¹

ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਸੰਸਾਰ ‘ਚ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਾਲਟਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਖਾਮੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ, ਕਾਰਜ, ਸੋਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸੰਦ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਵਾ ਸਕਣ।”²

ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਦਾਇਰਾ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਰਗ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਧਨ ਵਿਹੂਣੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਵਰਗ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਸੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਧੱਕਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਬਾਲਟਰਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ,

ਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਿੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਸ਼ਗਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਨੈਕਰ, ਹੇਠਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੁਜੈਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ, ਬੰਧੂਆ, ਕਾਬੂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅੰਦਰ ਨਾਰੀ, ਦਲਿਤ, ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਮੂਹ, ਪਰਵਾਸੀ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਖੋਂ ਪਛੜਿਆਂ ਵਰਗ ਆਦਿ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਖੁਦ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਬੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਮੂਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਤਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕੇ ਗਏ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮਾਨਤਾ, ਪਛਾਣ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲਕੀਤੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਚਿੰਤਕ ਗਾਇਤਰੀ ਸਪੀਵਿਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਕੀ ਸਬਾਲਟਰਨ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ' ? (Can the Subaltern Speak?) ਸਬਾਲਟਰਨ (Subaltern) ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

ਹੱਥਲੇਖੇਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਬਾਲਟਰਨ ਪਛਾਣਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਸਬਾਲਟਰਨ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਅਜੇਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕਕਾਲ ਤੱਕ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਧੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੂਰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਬਹੁ-ਸੂਰੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਧਰਾਈ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਰਗ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵ ਇਹ ਵਰਗ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀਪ ਦੇਵਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵੇਲਾ-ਕੁਵੇਲਾ' ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਾਸ਼ੀਆਕ੍ਰਮ ਧਿਰ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਧਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਸਮਸਾਨ ਘਾਟ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੀਤ ਆਰਿਫ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਦਾ ਆਦਮੀ' ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਜੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਰਵੈਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀਬੋਮਿਹਨਤ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹ ਸਕਿਆ। ਆਖ਼ੀਰ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਤਕੜੇ ਜੱਟ ਜ਼ਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੀਰੀ ਰਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ :

“ਬੰਤ, ਚਾਹ ਫੜਦਾ ਨਿਰਵੈਰ ਜਿਵੇਂ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ 'ਚੇ ਬੋਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਨਾ ਆਹ ਸੀਰ ਸੱਪੇ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇ, ਹੁਣ ਇਹ ਥੋਡੇ ਲਾਇਕ ਨੀ ਰਿਹਾ, ਕੇਈ ਹੋਰ ਕਰ ਲੈ, ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਿਆਇਆ ਨੂੰ ਪੜਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਚੱਜ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾਈ ਆਵਦੇ ਆਗੂ ਕਿਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਈ ਨਾ ਰੱਖ ਲੀ।”³

ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚੂੜੇ ਵਾਲੀ ਬਾਂਹ' ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵੇਦਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਪਛਾਣ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਸਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ ਦੀ ਮਾਰ, ਉਪਰੋਂ ਕੈਂਸਰ ਵਰਗੀ ਲਾਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਜਾਣ ਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਮ-ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਲੋਚਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਂਵੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸਵੀਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਖੁੜ੍ਹੇ-ਟੁੱਟੇ, ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਵਰਗ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਖਰਾ ਜਾਂ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨਾ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਝੰਬੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅਪੂਰਨ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ

ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਜੱਟ ਸਿੱਖਕੁਆਰਾ ਲੜਕਾ, ਉਮਰ 38/5’-3’’, ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ, ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੰਨਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੋਈ ਦਾਜ ਤੇ ਜਾਤੀ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਬੱਚੇ ਵਾਲੀ, ਵਿਧਵਾ ਤੇ ਤਲਾਕਸੁਦਾ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ।...ਕੇਸਰ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਵਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਨ ਤੋਂ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀਂ ਵਜ਼ਨ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਲੱਡੂਆਂ ਦੀ ਪੰਸੇਰੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਟ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਬੈਠਕ ਦੀ ਕੰਧ ‘ਤੇ ਲਾ ਲਏ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਾਂ ਕਲਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, “ਵੇ ਆਹ ਕੀਹਦਾ ਮਰਸੀਆ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਨੈ....।”⁴

ਹਰਨੇਕ ਕਲੇਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਖੁਦਕਸ਼ੀ’, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸੰਧੂ ਦੀ ‘ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਲੇ’ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਨੀਤਪੁਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਕੱਚੀ ਇੱਟ’ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨੇ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਸਬਾਲਟਰਨ ਵਰਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਮਨੋਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਪਿਤਰਕੀ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੂਖਮ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਲਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਪੱਖ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਮਾਨਤਾਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਇਛੁਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਪਿਉ’ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਭਾਪਦਿਆਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਐਮਲੀ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਐਮਲੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ਲ ਇਨਸੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਬਾਪ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਐਮਲੀ ਨੂੰ ਡਾ. ਡਾਲਟਨ ਦੀ ਸਮਝਾਈ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਐਮਲੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ:

“ਕਿਹੜਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਛਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ?”⁵

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੇਮਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਭਵਰ’ ਕਹਾਣੀ ਔਰਤ ਮਨ ਦੇ ਚੇਤਨ/ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਨੇਮਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ, ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਖੁੜਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਲੀਜੀਤਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੱਧਵਰਗੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦਮਿਤ ਅਤੇ ਗੁੱਝੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਲੀਜੀਤ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਲੀਜੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ‘ਨੂਣ’ ਆਰਥਿਕ ਖੁੜਾਂ ਮਾਰੇ ਨਿਮਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਦਾਗਰ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਸਿੰਨੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਮੰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਰੀਅਲ ਜਿਹੀ ਕੱਟੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਾਲ ਦੁੱਧ ਚੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇਕੜ ਹੋਈ ਮੱਝ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਏ ਸੁਦਾਗਰ ਨੇ ਮੱਝ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਮੱਝ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਖਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੁਦਾਗਰ ਮੱਝ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰੀ ਹੋਈ ਮੱਝ ਦੀ ਖੱਲ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੱਝ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਲੂਣ ਬਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਭੰਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੁਦਾਗਰ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਖੱਲ ਉਪਰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੁਦਾਗਰ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ :

“ਮੱਝ ਦੀ ਖੱਲ ਲਿਆਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਲੱਗ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਖੱਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਪੁੱਠੀ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ ਖੱਲ ਦੀ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਛੋਹ ਦਾ ਸੁਦਾਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਸਲਾ ਭਰ ਕੇ ਨੂਣ ਬਰੂਰ ਦਿੱਤਾ.... ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੋਬਸ ਹੋਇਆ ਉਹ ਖੱਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਕੱਛੇ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਨਮਕੀਨ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਲਈ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ। ਸੁਦਾਗਰ ਡੱਡੂ ਦੇ ਬਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕੱਟੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰੋ ਪਿਆ। ਲੱਤਾਂ ਗੋਡੇ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਗਏ।”⁶

ਇਉਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਵਰਗ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅਚਨਚੇਤ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਧਿਰ ਅੰਦਰ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੀਪ ਦੇਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ, ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਸੰਧਿਆਂ, ਪਰਿਕਰਮਾ ਅਤੇ ਆਗਾਜ਼ਬੀਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੁਇਨਜ਼ ਲੈਂਡ

ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੱਬੇ ਘੁੱਟੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਉਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਹੋਂਦ ਆਦਿ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਕਥਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

2.0 ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੰਵਾਦ, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2016, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ 202
2. ਉਧਰਿਤ
3. ਕਹਾਣੀਧਾਰਾ, ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ 2011, ਅੰਕ-20, ਪੰਨਾ 49
4. ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਮੱਖਣ ਮਾਨ (ਸੰਪਾ.) ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ : ਨਵੇਂ ਨਕਸ਼, ਪੰਨਾ 60
5. ਸ਼ਬਦ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2023, ਅੰਕ-102, ਪੰਨਾ 96
6. ਕਹਾਣੀਧਾਰਾ, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2022, ਅੰਕ-67, ਪੰਨਾ 26